

Список використаних джерел

1. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі з найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Літвін Г. З народу Руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / Генрик Літвін. – Київ: Дух і Літера, 2016. – 616 с.
3. Історія культури стран Західної Європи в епоху Возрождения / Под ред. Л. М. Брагиной / Москва: Высшая школа, 1999. – 479 с.
4. Історія Польщі в 3–х т. Т.І: под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера и П. Н. Третьякова. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1956. – 584 с.
5. Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авт. колектив: О. Дзюба, М. Довбищенко, ... О. Русина (упоряд. і авт. передм.) та ін. – К.: Україна, 1997. – 272 с.
6. Мішук Г. А. Польський сарматизм / Галина Анатоліївна Мішук // Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, 9–10 листопада 2012 р., м. Житомир: зб. наук. пр. / ред.: П. Ю. Саух, Н. А. Сейко, С. М. Мішук; МОНМС України, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2012. – 411 с.
7. Рутковський Я. Экономическая история Польши / Ян Рутковский: [пер. с польского Л. В. Разумовский, Ч. Вольский]; под ред., предисл. Ф. Я. Полянский. – Москва: Гос. изд-во иностранной литературы, 1953. – 427 с.
8. Славянское барокко. Историко-культурные проблемы эпохи: под ред. А. И. Рогова, А. В. Литвинова, Л. А. Софронова. – Москва: Наука, 1979. – 373 с.
9. Тымовський М. Історія Польщі / Михал Тымовський, Ян Кеневиц, Ежи Хольцер; [пер. с польск.]. – Москва: Весь Мир, 2004. – 544 с.
10. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 584 с.
11. Таїрова-Яковлева Т. Г. Гетьмани України. Історії про славу, трагедії та мужність / [пер. з рос.]. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. – 424 с.
12. Чуткий А. Нариси з економічної історії України. Книга 2. Становлення життєць Європи (друга половина XV – перша половина XVIII ст.) / А. Чуткий. – К.: Темпора, 2015. – 368 с.
13. Сас П. М. Феодальні міста України в кінці XV – 60-х роках XVI в. / П. М. Сас. – К.: Наукова думка, 1989. – 232 с.
14. Кінг Чарльз. Історія Чорного моря / Чарльз Кінг. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 312 с. – (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 6).
15. Берковський В. Економіка Правобережної України XVI – XVIII ст. в польській історіографії кінця XX – початку XXI ст. / В. Берковський // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Т.17. – С.48–55.
16. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії) / Білоус Н. О. // Український історичний журнал. – 2010. – №1. – С.65–83
17. Торговля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / АН УРСР. Археограф, комісія та ін.; Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко; Редкол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 408 с.
7. Rutkovskij Ja. Jekonomicheskaja istorija Pol'shi / Jan Rutkovskij: [per. s pol'skogo L. V. Razumovskij, Ch. Vol'skij]; pod red., predisl. F. Ja. Poljanskij. – Moskva: Gos. izd-vo inostrannoј literatury, 1953. – 427 s.
8. Slavjanskoe barokko. Istoriko-kul'turnye problemy jepohi: pod red. A. I. Rogova, A. V. Litvinova, L. A. Sofronova. – Moskva: Nauka, 1979. – 373 s.
9. Tymovskij M. Istorija Pol'shi / Mihal Tymovskij, Jan Kenevich, Ezhi Hol'cer; [per. s pol'sk.]. – Moskva: Ves' Mir, 2004. – 544 s.
10. Jakovenko N. Narys istorii' seređn'ovichnoi' ta rann'omodernoј Ukraї'ny / Natalja Jakovenko. – K.: Krytyka, 2006. – 584 s.
11. Tai'rova-Jakovleva T. G. Get'many Ukraї'ny. Istorii' pro slavu, tragedii' ta mužnist' / [per. z ros.]. – K.: TOB «Vydavnyctvo «Klio», 2015. – 424 s.
12. Chutkyj A. Narysy z ekonomichnoi' istorii' Ukraї'ny. Knyga 2. Stanovlennja zhytncyj Jevropy (druga polovyna XV – persha polovyna XVIII st.) / A. Chutkyj. – K.: Tempora, 2015. – 368 s.
13. Sas P. M. Feodal'nye goroda Ukrainy v konce XV – 60-h godah XVI v. / P. M. Sas. – K: Naukova dumka, 1989. – 232 s.
14. King Charl'z. Istorija Chornogo morja / Charl'z King. – K.: Nika-Centr, 2011. – 312 s. – (Serija «Idei' ta Istorii'»; Vyp.6).
15. Berkovskij V. Ekonomika Pravoberezhnoi' Ukraї'ny XVI – XVIII st. v pol's'kij istoriografii' kincja XX – pochatku XXI st. / V. Berkovsk'kyj // Naukovi zapysky. Zbirnyk prac' molodyh vchenyh ta aspirantiv. – K., 2009. – T.17. – S.48–55.
16. Bilous N. O. Ljublins'ka unija 1569 r.: istoriografichni pogljady ta interpretacii' (do 440-ričhja Ljublins'koi' unii') / Bilous N. O. // Ukraї'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2010. – №1. – S.65–83
17. Torgivlja na Ukraї'ni, XIV – seređyna XVII stolittja: Volyn' i Naddniprojans'hyna / AN URSR. Arheograf, komisija ta in.; Upor. V. M. Kravchenko, N. M. Jakovenko; Redkol.: M. F. Kotljар (vidp. red.) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1990. – 408 s.

Prykhodko Yu. O., applicant of the Department of History of Ukraine, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna (Ukraine, Uman), yu_pryhodko@ukr.net

The crisis of the system of economic relations of Commonwealth as a reason of national revolution led by B. Khmelnytsky

The article examines the history of the social and economic rise of the Commonwealth in the 16th and early 17th centuries and the beginning of the collapse of the Commonwealth from the second quarter of the 17th century, one of the consequences of which was the beginning of the Liberation War of the Ukrainian people and the essence of the historical processes that took place in the past of the Commonwealth. Also it is explored the causes and consequences of the crisis of the system of economic relations of the Commonwealth. The historical role of the Commonwealth was to unite the Slavic world. But the overwhelming majority of the gentry, as the carrier of the Sarmatian idea of chosenness and of the dogmatically repressive, totalitarian intolerance, not only eroded this unifying project, but further determined the collapse of its statehood, which was confirmed by the failure of the Commonwealth to stop the Ukrainian National Revolution.

Keywords: social and economic model, filvarok, chynsh, monetary crisis, trade balance, lan.

УДК 130.1

Заторський о. Н.,
докторант богослов'я в університеті м. Фрібур
(Швейцарія), o_nazarj@yahoo.de

Українські переклади «Послання Мисаїла»

Проаналізовано існуючі на сьогодні фрагментарні переклади «Послання Мисаїла» українською мовою. При цьому головна увага звернена на правильність перекладу стосовно вихідного тексту. Наведено приклади перекручень і спотворень останнього, особливо характерні для перекладів Б. Бучинського та В. Шевчука, тоді як переклади М. Возняка і М. Грушевського свідчать, що їхні автори володіли церковнослов'янською набагато краще, оскільки виявляють набагато меншу кількість хиб.

Ключові слова: «Послання Мисаїла», український переклад, Б. Бучинський, М. Возняк, М. Грушевський, В. Шевчук.

«Послання Мисаїла до папи Сикста IV», укладене 1476 р., вперше опублікував за списком із Крєва київський

унійний митрополит Іпатій Потій у червні 1605 р. За кілька тижнів після цієї публікації оригінальною церковнослов'янською мовою митрополит підготував і видав повний польський переклад грамоти [28]. Інший переклад польською було здійснено в 2-й половині XIX ст. на базі ватиканського рукописного списку з церковнослов'янського видання І. Потія 1605 р. [29]. А в 1971 р. вперше опубліковано латинський переклад цілого послання [27, с. 30–55], який постав ще в другій половині XVII ст. [8, с. 174]. Однак досі не існувало жодного повного перекладу Мисаїлового листа українською мовою. Тож напередодні запланованого Українським Католицьким Університетом у рамках серії «Київське християнство» видання критичного тексту «Послання Мисаїла» варто приглянутися ближче до попередніх, хай і фрагментарних, його українських перекладів, щоб визначити їхні переваги й недоліки та врахувати їх при створенні першого повного українського перекладу грамоти, який повинен вийти разом із реконструйованим архетипом.

Перші спроби перекласти грамоту Мисаїла українською мовою з'явилися доволі пізно, допіру в XX ст. Для такого запізнення є кілька причин. Першою, вочевидь, є та, що українці–русини часто віддавали перевагу тексту грамоти в його оригінальній мові, яку, до того ж, доволі часто ідентифікували як «руську». Так її охарактеризував, зокрема, василіянин о. Ігнатій Стебельський послугуючись як одним із джерел у своїй розвідці про родину Солтанів «Посланням Мисаїла», «do Syxta IV. Papieža pisanym, a za staraniem Hipacyjusza Pocięja metrop. Kijows. i całej Rusi w ruskim i polskim języku z druku w Wilnie r. 1605 wydany» [30, с. 373]. Насправді послання написане, звісно, церковнослов'янською, як зауважував про перше видання оригінальною мовою в передмові до свого польського перекладу І. Потій: «dałem go po Słowięnsku w pamnieyszum punkcie nie odmieniając do druku» [28, арк. не нумерований]. Звісно, в грамоті також наявні сліди староукраїнської мови [10, с. 11] та спорадичні вкраплення іншомовних слів [9], однак їх питома вага невелика, основний же текст написаний церковнослов'янською.

Другою причиною такої затримки з українським перекладом був запізнілий розвиток української мови як мови літературної, мови освіченого загалу, що змушувало полемістів XVII ст. вдаватися до тієї ж польської [23].

Свою негативну лепту внесли також сумніви в автентичності послання, які православна сторона висловлювала аж до кінця XIX ст., вважаючи його підробкою уніатів для доведення давності унії в Київській митрополії [17, с. 229; 24, с. 137]. Зрештою, остаточно ці сумніви були розвіяні лише наприкінці XX ст., коли в Смоленську було відкрито повний список послання, датований 1520–ми роками [20, ч. 3, с. 626], а в Синодальному зібранні Москви – доволі великий його фрагмент із 1550–х років [19, с. 285]. Саме ці останні знахідки, які постали ще задовго до Берестейської унії, стали остаточною доказом автентичності «Послання Мисаїла». Відтак Синодальний фрагмент було надруковано 1992 [20, ч. 5, с. 1071–1074] та 2002 р. [19, с. 291–296], а Смоленський список – 2013 р. [13, с. 410–427].

Відсутність до сьогодні повного українського перекладу грамоти Мисаїла пояснюється й труднощами,

пов'язаними з доволі важкою мовою послання. Вже митрополит Іпатій Потій у передмові до польського видання скаржився на те, що лист «написаний претяжкою (церковно)слов'янською, що не кожен би з наших міг легко (його) зрозуміти» [27, арк. нумерований], що, зрештою, і змусило його взятися до польського перекладу. На важкість мови, якою написано послання, звернув був увагу також М. Грушевський, перекладаючи українською невеликий уривок із нього і зауважуючи при цьому: «Наведу сей доволі вдалий образок у перекладі з важкуватого оригіналу» [7, с. 215, прим. 7].

Врешті–решт, розуміння й без того складного та насиченого незліченними парафразами, цитатами й образами зі Святого Письма тексту грамоти додатково утруднювали помилки, наявні в тексті виданого І. Потієм Кревського списку. Тому тепер, маючи в нашому розпорядженні, крім Кревського, ще два згадані вище списки, а також тексти двох пізніших копій, які постали на базі «Послання Мисаїла» [11; 12], можемо, відштовхуючись від підготованого на їхній основі критичного тексту грамоти, зладити повний український переклад цього «взірця українського риторства» [7, с. 210], в якому «мистецтво «плетення слівес» досягло найвищого розвитку» [15, с. 79].

Наразі ж приглянемося ближче до попередніх спроб перекладу грамоти Мисаїла українською мовою. Саме це, як уже зауважувалося вище, є метою даної статті: проаналізувати вже перекладені українською уривки «Послання Мисаїла». При цьому головну увагу буде звернено на близькість перекладу до вихідного церковнослов'янського тексту, а також на те, наскільки дотеперішні перекладачі змогли розпізнати та відповідно виділити й передати ті численні цитати, парафрази й образи зі Святого Письма, якими рясніє текст послання і які є вельми важливими для належного розуміння того, що хотіли сказати укладачі документа. Недарма сучасна наука наголошує на ролі інтертекстуальності, яка «служить важливим текстотвірним засобом» [16, с. 8]. Звісно, «класичний інтертекст виникає в постмодернізмі, але інтертекстуальні механізми можна виявити всюди, де є сліди «чужого» слова» [16, с. 8]. При цьому важливо відмітити, що «джерелом інтертекстуальності як взаємодії смислороджувальних структур може бути культурний (у першу чергу літературно–художній) і соціально–історичний контексти. Інтертекстуальність може виявлятися у використанні прецедентних текстів – потенційно автономних смислових блоків мовленнєвого твору, які актуалізують значущу для автора фонову інформацію і апелюють до «культурної пам'яті» читача» [16, с. 8]. Все це особливо характерно для «Послання Мисаїла», яке є типовим твором Пізнього Середньовіччя – доби вже наскрізь просякнutoї християнством і настільки вписаної в канву біблійних текстів, тем, образів і персонажів, що без належного їх прочитання неможливо адекватно відтворити й усе багатство образно–смислових конотацій та відтінків текстів того періоду. Тому супровідне відсилання до біблійного першоджерела стає у випадку Мисаїлового листа не менш важливим завданням перекладача, ніж достовірний переклад. Ба більше – без ідентифікації запозичень із Біблії правильно перекласти «Послання Мисаїла» навряд чи можливо.

Перші переклади фрагментів послання українською, як уже було зазначено, з'явилися допіру в XX ст. Почин,

як виглядає, дав Богдан Бучинський у статті «Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506», яка побачила світ 1909 р. в «Записках Українського Наукового Товариства» [4] вже після смерті автора (помер 1907 р.) і в якій Б. Бучинський намагався приписати «Послання Мисаїла» митрополиту Йосифу Болгариновичу, хоча насправді послання останнього до папи Олександра VI є компіляцією на базі документа 1476 р. [11]. У цій статті молодого науковця надibuємо величеський уривок послання українською [4, с. 9–13], складений з дев'яти долучених один до одного фрагментів із різних місць грамоти [6, с. 204, 205–206, 207, 209, 211, 213, 214–215, 216, 217]. Там же зустрічаємо ще й кілька дрібних цитат із листа українською мовою [4, с. 14].

Що стосується характеристик цього перекладу, то в ньому наявна велика кількість спотворень і недоглядів, уже починаючи з перших слів, де в простому звороті «словесных овцы тогожь стада Христова» [6, с. 204] «тогожь» замість означальним («того самого») передано вказівним займенником: «розумні віці того Христова стада» [4, с. 9]. А ось деякі інші приклади: слова «добре пасущеса имы» [6, с. 204] в стосунку до східних патріархів замість потрібного теперішнього часу Б. Бучинський передав минулим: «вони добре нас пасли» [4, с. 10], що викликає враження проуїної заангажованості перекладача (мовляв: раніше патріархи нас пасли, тепер же пасе папа). Слова «на пажитех живоносних» [6, с. 204] перекладено «на пасовищах, що несуть жито» [4, с. 10], хоча може бути, що це наслідок хибного відчитання рукопису Б. Бучинського після його смерті при підготовці до видання: імовірно, там було «житє», яке було неправильно прочитано як «жито». Відомий вираз із Тайни Хрещення (та літургії) «елице во Христа крестистеса, во Христа обликостеса» (в основу якого ліг, знову таки, вислів із послання ап. Павла до Галатів 3, 27), який у «Посланні Мисаїла» парафразовано як «во Христа крещени, во Христа облекошаса» [6, с. 205], передано перекладачем як «в Христї хрестилися, в Христї прибралися» [4, с. 10], що є богословським нонсенсом (якщо вони вже перебувають у Христї, то нащо їм ще хреститися?). Хибно передано і слово «настоить» [6, с. 211]: насправді воно означає не «тепер є» [4, с. 11], як переклав Б. Бучинський, а «надходить» [18, с. 336], що важливо для визначення часу постановня протокетів, які передували остаточному укладенню грамоти (про це детальніше в наступній статті).

Не вельми вдалими із богословського погляду є переклад слів «єдиномъ духовеніемъ» [6, с. 214] стосовно походження Святого Духа від Отця і Сина як «одним подувом» [4, с. 12] – відповіднішим у цьому контексті був би переклад «єдиним подихом». Та й взагалі, весь переклад характеристик осіб Пресвятої Трійці доволі сумнівної якості. Наприклад, у зворот «а тако сін имена нерождєніє и рождєніє, и исходное имут» [6, с. 214] додано відсутні в грамоті (й не потрібні для кращого розуміння) слова «ті особи Божї» [4, с. 12]. Зате без будь-якого пояснення цілком викинуто зворот «внемже елико Сыновнѣ Духова родства» [6, с. 214], що в ньому (це очевидно для кожного богослова) перед «родства» просто бракує слова «развѣ», яке тут якраз треба було при перекладі додати [4, с. 12].

Помилково передано й мову про дві сторони конфлікту, русинів і латинників, про яких ідеться у словах грамоти «не возможна же сима инако быти в союз мира»

[6, с. 216]. Вказівку на дві сторони конфлікту підкреслює, зокрема, використана тут двоїна («сима»). Натомість цей уривок передано так: «Не можливо, щоб обставини ті уложились инакше» [4, с. 13]. Відповідником слів «обоя церькве» [6, с. 216] подано «обох держав» [4, с. 13], а перекладаючи мову про папських легатів, яких просять прислати для вирішення суперечок між русинами та латинниками, Б. Бучинський не спостеріг зміни значення займенника «их» і повернення до мови про дві сторони конфлікту, тож цілком незрозуміло, чому непорушне дотримання папськими посланнями «обряду та установ своєї церкви» має в результаті привести до замирення між русинами та латинниками Великого князівства Литовського: «А як кождий з них буде держатись обряду та установ своєї церкви непорушно, най кождий з них останеть ся при своїм і тим забороло ворогованя, котре є між нами, буде зруйноване і одні та другі заспокоїмо ся в одній любови Христовій» [4, с. 13; 6, с. 217]. І це лише невелика частка тих перекладацьких помилок, якими рясніє розглядуваний переклад.

Також не наведено жодного посилання на численні біблійні цитати, парафрази й алюзії, наявні в перекладених Б. Бучинським уривках. Наприклад, зворот «нѣсть бо разньствія о Христе грекомъ и рымляномъ» [6, с. 205] – це парафраза на Рим. 10, 12: «нѣсть бо разньствія иоудееви же и еллину» [2, зач. 104, арк. 29зв]. Зворот «в немъже кто звань бысть, в томъ да пребываетъ» [6, с. 205] практично дослівно передає слова з 1. Кор. 7, 24: «кождо въ званіи внемже призвань бысть, в том да пребываетъ» [2, зач. 137, арк. 34зв]. Так само з Біблії походить наступний вислів: «ни єдини бо послушници закона оправдаются якоже нѣщии мнят, но творцы закона оправдаются» [6, с. 205] – це парафраза на Рим. 2, 13 (зач. 81): «не послушници бо закона праведни ѿ б□а. но творцы закона ѿправдаются» [1, арк. 53зв]. І це приклади лише кількох найупізнавніших біблійних виразів з одного тільки абзацу.

Та й з естетичного погляду переклад Б. Бучинського не особливо надихає. Тут варто поглянути на ще одну статтю цього автора (надруковану 1914 р., вочевидь, у міру розбирання його спадщини), де зустрічаємо невеличкий уривок із мовою про ювілей 1475 р. в Римі [3, с. 34–35], переклад якого майже ідентичний перекладу, опублікованому в статті 1909 р. Серед іншого, в ній, як і в попередній статті, можемо спостерегти такий сумнівний краси неологізм як «булларні листи» [3, с. 34] (чи то пак «булярні листи» [4, с. 11]), яким перекладено словосполучення «булныхъ епистолий» [6, с. 213], що його можна було б набагато елегантніше передати при допомозі прикладки: «булл–епістолій». Назагал же українська мова в перекладах Б. Бучинського рясніє діалектизмами й застарілими виразами, хоча ставити це в провину перекладачеві було б некоректно, бо вона доволі типова для тогочасної Галичини. Згадуємо тут про це лише для того, щоб звернути увагу на малу придатність цього перекладу для сьогоднішнього читача також і з цієї причини.

Підсумовуючи розбір перекладених Б. Бучинським уривків із грамоти Мисаїла, виділяємо такі недоліки: автор не відчитав і не вказав на біблійні парафрази й алюзії, наявні в уривках листа, що їх він переклав. Ті місця, які для науковця були надто темні, просто пропущено, а інші виправлено чи доповнено без жодного

обґрунтування та відповідного маркування. Зрештою, і самі перекладені уривки рясніють перекрученнями, спотвореннями вихідного тексту та помилками, до того ж їх просто долучено один до одного без жодних посилань на джерело чи відповідних розділових знаків. І якщо цю останню хибу ще можна списати на ранню смерть Б. Бучинського, яка завадила йому довести до пуття свою працю, то попередні недоліки вказують радше на його перекладацьку некомпетентність. Окрім того, що це була перша спроба перекладу грамоти Мисаїла українською мовою, навряд чи можна назвати ще якісь позитивні моменти перекладу Б. Бучинського.

Дещо пізніше український переклад невеликого абзацу з грамоти (неповну сторінку, якщо відштовхуватися від видання С. Голубева: від слів «подобаетъ бо премудростию любовною» [6, с. 209] до слів «на небеса предпосылаетъ» [6, с. 210]) з описом злого та доброго пастиря (також перекладений раніше Б. Бучинським) зробив Михайло Возняк: знаходимо його в першому томі «Історії української літератури», який побачив світ 1920 р. [5, с. 274–277]. Переклад цей набагато кращий від попереднього, хоча й тут трапляються деякі неточності.

Так, наприклад, слово «снабевати» [6, с. 209] передано як «побільшувати» [5, с. 274], тоді як воно означає «берегти, оберігати, спасати» [18, с. 624]. Помилкою є й переклад слова «врази» як «вороги» у словосполученні «ово бо жезлъ пустиѣ престраша врази, въ главу и мертвости абіе узрѣ» [6, с. 209]. Як виглядає, М. Возняк ввела в оману кома, яка, вочевидь, передає відповідний розділовий знак із Кревського списку. В кожному разі, у Смоленському списку «Послання Мисаїла» на цьому місці теж є розділовий знак (крапка), що відображає, швидше за все, пунктуацію архетипу листа. Як зауважував Б. Осипов, у руських пам'ятках XI–XVII ст. функцією крапки (як і коми, яка є її графічним варіантом), є «позначення меж актуального членування тексту» [14, с. 402]. Проте тогочасна пунктуація аж ніяк не ідентична тому значенню та призначенню, яке розділові знаки несуть сьогодні: «у всіх проявах стародавня пунктуація, по-перше, пов'язана з комунікативним, а не конструктивним синтаксисом, а по-друге, пунктуаційна норма носить «однонапрямлений» характер, себто кінець предикативної одиниці, теми чи реми всередині її, синтагми всередині теми чи реми – все це достатні, однак не необхідні умови для проставлення розділового знаку...» [14, с. 403]. Отож розділові знаки, наявні в пам'ятках давньоруської писемності, в т.ч. й «Посланні Мисаїла», можуть збігатися, а можуть і не збігатися з призначенням сучасних розділових знаків, тому тут доцільніше розглядати зворот у його контексті. Як виглядає, у наведеному уривку з «Послання Мисаїла» кому при перекладі слід ігнорувати й розглядати слово «врази» разом із попереднім зворотом. У цьому випадку воно є не іменником, а дієсловом – це минулий час від староукраїнського «вразити» й означає «поранити» [21, т. 1, с. 199]. Тому переклад зазначеного звороту М. Возняком є хибним: «кинувши палицею, перестрашуючи ворогів, потрапить у голову» [5, с. 275]. Як бачимо, перекладач, фактично, подвоїв слово «врази», переклавши його з одного боку як «вороги», а з іншого додавши на його ж основі й слово «потрапить», якого в церковнослов'янському оригіналі немає. Насправді слід було перекласти: «кинувши палицею задля остраху, в

голову поранив...». Подібно переклав був польською й І. Потій: «kiiem rzući u trafi po łbu» [28, арк. С4зв] (так само подав і перекладач польською XIX ст.: «kijem miota, przestraszając, i uderzy po głowie» [29, с. 169]). Не відповідає церковнослов'янському оригіналу й переклад звороту «и хрома на раму нося соделовает не оставляти» [6, с. 209], який перекладач передав як «він навчає не лишати й кривого, але брати його на своє плече» [5, с. 275]. Слово «содѣловати» означає не «навчати», як передав М. Возняк, а «призводити, чинити» [18, с. 631]. Тому цілий зворот слід було перекласти «і кульгавого на рамені носячи, вчиняє, щоб він не лишився (покинутим)». Так само хибно перекладено й зворот «и зря сих благочиніе» [6, с. 210] – «бачучи їх добру віру» [5, с. 276], адже слово «благочиніе» означає не «віру», як подає М. Возняк, а «послух» [22, т. 1, с. 233].

Поза названими огріхами переклад М. Возняка справляє добре враження і виконаний набагато ретельніше, ніж праця Б. Бучинського.

Кілька років по тому свій переклад того ж місця подав М. Грушевський [7, с. 215, прим. 7], хоча перекладений ним фрагмент дещо коротший, бо починається пізніше – від слів «многихъ бо в нашихъ странахъ видимъ» [6, с. 209–210]. Він виконаний незгірша від перекладу М. Возняка, а в деяких місцях і краще. Зокрема, М. Грушевський правильно переклав «врази» як «поранити», вживши однокореневого українського слова: «вразити у голову» [7, с. 215, прим. 7]. Разом з тим, однаково з М. Возняком хибно перекладено слово «содѣловати» як «научати». Оце, здається, й усі зауваження.

Що стосується мови обох останніх перекладів, то вона набагато милозвучніша й ближча до літературної, ніж переклад Б. Бучинського. А щодо співвіднесення зі Святим Письмом, то перекладений М. Возняком, а пізніше й М. Грушевським уривок не містить ані прямих цитат, ані парафраз чи алюзій на біблійні тексти, тому під ним оглядом зауваг немає.

Врешті, п'ять фрагментів із різних місць листа переклав уже наприкінці ХХ ст. В. Шевчук [25]. Переклад цей перевидано без жодних змін чи виправлень уже в новому тисячолітті [26], хоча він доволі вільний (щоб не сказати приблизний), часом тенденційний і конфесійно заангажований. Уже на початку листа бачимо в перекладача проблеми з правильним переданням часу: слово «послахомъ» [6, с. 200] замість потрібного минулого передано теперішнім часом: «посилаємо» [25, с. 42]. Зворот «всесвятому и всенасветѣйшому» [6, с. 200] перекладено «всесвітлому і всенайсвятішому» [25, с. 42], а в ряд титулів додано відсутнє в оригіналі слово «також», натомість загублено слово «апостольської»: «святія вселенскія соборъныя апостольскія церкви, вікарію надостоинѣйшому» [6, с. 200] – «святі вселенської соборної церкви також вікарію найдостойнішому» [25, с. 42]. І це приклади лише з першого абзацу. А ось кілька прикладів з інших частин: зворот «во Христа крещени, во Христа облекошася» [6, с. 205] передано як «у хреста хрещені – у хреста ми одягаємося» [25, с. 43; 26, с. 589], а переклад мови про слов'янський народ («и весь нашъ великородныи и многии словенский языкъ» [6, с. 215]) як «і всі наші великородніі і численні слов'янські мови» [25, с. 43; 26, с. 590]. Не кажучи вже про часте некоректне передання однини і множини, як було видно на попередньому прикладі, або як ось у цьому випадку, де

іменник «душа», який тут стоїть у знахідному відмінку двоїни, замість потрібної при перекладі українською множини передано однією: «душа наша обратиль естъ к собѣ» [6, с. 204] – «душу нашу повернув Він до себе» [25, с. 43; 26, с. 588].

Конфесійну заангажованість помітно, зокрема, в такому моменті: слова «да будуть вси едино стадо подъ единымъ пастыремъ Христовымъ» [6, с. 205], де під тим «єдиним пастирем Христовим», виходячи з контексту, мається на увазі папа римський, В. Шевчук переклав: «Щоб були всі стадо єдине під єдиним Христом-пастирем» [25, с. 43; 26, с. 589], перетворивши мову про папу як єдиного (в сенсі найвищого) поставленого Христом пастиря на мову про Христа як пастиря.

Окрім доволі слабкого розуміння церковно-слов'янської, перекладач виявляє повне незнання Святого Письма й через те не може відчитати відсилання до Біблії в тексті послання. Принаймні, до жодної з численних біблійних цитат, парафраз чи алюзій, наявних у перекладених уривках, не подано вказівки, що це запозичення чи то пак посилання на біблійний текст. І це попри те, що серед перекладеного тексту – ціла величезна цитата з 1 Кор. 12 із мовою про гармонію різних членів у одному тілі в четвертому перекладеному фрагменті [6, с. 205; 25, с. 43–44; 26, с. 590–591].

Доволі тенденційним є також вибір уривків для перекладу, який рівно ж свідчить радше про конфесійну зацікавленість, аніж про бажання передати всю красу поетичної майстерності авторів. Бо з вишуканих похвал папі римському, якими рясніє лист, не перекладено практично нічого, за винятком перших кількох рядків на початку листа: від слів «Все во святых и все святого...» і до слів «викарію надостоинѣшому» [6, с. 200; 25, с. 42; 26, с. 587]. Другий перекладений фрагмент – це представлення себе укладачами листа (від слів «Мы вси сущыи zde на странѣ далече» і до слів «подъ единымъ пастыремъ Христовымъ» [6, с. 204–205; 25, с. 42–43; 26, с. 587–589]). Третій уривок – апологія своєї правдивості (від слів «нѣсть бо разньствія о Христе» і до «и иная таковая много на насъ хулящая» [6, с. 205–206; 25, с. 43; 26, с. 589]). Четвертий перекладений фрагмент наголошує на рівності різних обрядів чи то пак традицій у тілі однієї Церкви (від слів «Єдиноя главы суще Христа» і до слів «без неяже никтоже ввійдетъ къ Господу» [6, с. 215–216; 25, с. 43–44; 26, с. 589–591]). Врешті, п'ятий уривок – прохання надіслати двох папських арбітрів для вирішення конфлікту між латинниками й русинами Київської митрополії (від слів «сеже глаголемъ єдино» і до слів «разорено будетъ» [6, с. 216–217; 25, с. 44; 26, с. 591]).

Тенденційність перекладача впадає у вічі також якщо приглянутися до тих частин, які він пропустив. Так, абзац, пропущений між другим і третім уривком – це визнання папи «пастирем пастирів» (себто пастирем єпископів) та «найвищим пастирем» зі словами «вашей светыни всимъ поручныхъ отъ Христа пастыремъ, старейшаго пастыра» [6, с. 205]. А між четвертим і п'ятим уривком пропущено, серед іншого, мову про те, що укладачі вимагають надіслати крім «грека» (тобто представника Східної Церкви) ще й латинника (представника Західної) як арбітрів для вирішення суперечок між обома сторонами конфлікту на території Великого князівства Литовського та Корони Польської.

Більше того – оскільки мову про арбітра-латинника викинуто зовсім, з перекладу випливає, що русини просять папу не арбітрів прислати, а залишити їх у спокої, що, серед іншого, підкреслює давальний відмінок іменника замість потрібного знахідного: «Хай би дав гречину східної церкви грецької, Щоб самі закон і устав хоронили» [25, с. 44; 26, с. 591]. Як бачимо, така маніпуляція з пропущенням важливих частин призводить до цілковитого викривлення думки укладачів. Вже не кажучи про те, що не лише латинянин, але й «гречин», якого укладачі послання просять прислати як одного з арбітрів для вирішення суперечок, повинен, за їхніми словами (звичайно ж, пропущеними В. Шевчуком), дотримуватися постанов Флорентійського собору, себто бути уніатом. Та всупереч цьому перекладач зазначив у примітці: «Гречин – тобто сповідник православної віри» [25, с. 44; 26, с. 591, прим. 7], що також свідчить про викривлення змісту послання на угоду своїм конфесійним уподобанням.

Підсумовуючи аналіз наявних на сьогодні фрагментарних перекладів «Послання Мисаїла» українською, мусимо відзначити насамперед численні перекручення та перекладацькі неточності, найбільше характерні для першого (виконаного Б. Бучинським) та останнього (виконаного В. Шевчуком) перекладів. Натомість переклади М. Возняка та М. Грушевського набагато якісніші, виявляють меншу кількість неточностей і перекручень, хоча вони й за розміром набагато менші. При цьому жоден перекладач не подав відсилань до біблійних першоджерел у тих випадках, коли до тексту грамоти було вилетено цитати й парафрази на священні тексти. Усі виявлені хиби, звісно, будуть враховані при виготовленні повного українського перекладу «Послання Мисаїла».

Список використаних джерел

1. Апостол. – Рук. №80 (88). – XV ст. – Науково-дослідницький відділ рукописів Російської Державної Бібліотеки (рос. НИОР РГБ). – Ф.304.1.
2. Библиа сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенску. – Острог, 1581.
3. Бучинський Б. «Грамота Мисаїла» і «Грамота Ніфонта» // Записки історичної і фіольогічної секції Українського наукового товариства. – Київ, 1914. – Кн. XIII. – С.5–44.
4. Бучинський Б. Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – Київ, 1909. – Кн. VI. – С.5–53.
5. Возняк М. Історія української літератури. – Т.1. – Львів, 1920.
6. Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV, 1476 г. // Архив Юго-Западной России [видав. Голубев С.]. – К., 1887. – Ч.1. – Т.7. – С.193–231.
7. Грушевський М. Історія української літератури. – Т. V. – Кн.1. – Київ, 1995.
8. Джурова А., Станчев К., Япунджич М. Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотеката. – София, 1985.
9. Заторський Н. Іншомовні запозичення в «Посланні Мисаїла» // Гілея. – Київ, 2017. – №125 (10). – С.9–13.
10. Заторський Н. Сліди народної мови в «Посланні Мисаїла» // Гілея. – Київ, 2017. – №124 (9). – С.7–11.
11. Заторський о. Н. Елементи «Послання Мисаїла» в «Посланні митрополита Йосифа до папи Олександра VI» // Готується до видання в: Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип.21 / Український археографічний збірник. – Т.24.
12. Заторський о. Н. «Послання до Новгородського архієпископа Макарія» – нова редакція «Послання Мисаїла» // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип.19–20 / Український археографічний збірник. – Київ, 2015. – Т.22–23. – С.393–400.
13. Заторський о. Н. «Послання Мисаїла» за Смоленським списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. –

Вип.18 / Український археографічний збірник. – Київ, 2013. – Т.21. – С.401–428.

14. Осипов Б. К вопросу об орфографии и пунктуации протопопа Аввакума // Труды Отдела древнерусской литературы / Академия наук СССР. Институт русской литературы. – Ленинград, 1985. – Т.39. – С.399–403.

15. Пелешенко Ю. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – початку XVI ст. – Київ, 1990.

16. Переломова О. Інтертекстуальність як системотвірна текстова–дискурсивна категорія. // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Вип.34. – 07/2008. – С.87–95.

17. Пересторога // Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1851. – Т.4. – №149.

18. Полный церковно–славянский словарь / [уклад. Г. Дьяченко]. – Москва, 1993 [репринт вид. 1900 р.].

19. Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип.7 / Український археографічний збірник. – Київ – Нью-Йорк, 2002. – Т.10. – С.281–296.

20. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков: в 5–ти част. – Москва, 1986–1992.

21. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2–х томах / [ред. колегія: Д. Г. Груничшин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук. – Київ: Наукова думка, 1977–1978.

22. Толковый словарь живого великорусского языка / [уклад. В. Даль]: в 4–х томах. – С.–Петербург–Москва, 1903–1909.

23. Фаріон І. Уніїне духівництво і руська мова (книжна українська) у XVII ст.: тенденції тяжіння і відштовхування // Мова і суспільство. – Львів, 2013. – Вип.4. – С.88–102.

24. Чистович І. Очерк истории западно–русской церкви. – СПб., 1882. – Ч.1.

25. Шевчук В. Іоанн. Посольство до папи Римського Сикста IV від духовенства, і від князів, і від панів руських. З Вільни, року 1476, місяця березня, 14 дня // Антологія української поезії. – Т.1. – Київ, 1984. – С.42–44.

26. Шевчук В. Іоанн. Посольство до папи римського Сикста V від духовенства, і від князів, і панів руських. З Вільни, року 1476, місяця березня, 14 дня // Золоте слово. Хрестоматія літератури України–Русі епохи середньовіччя IX–XV ст. – Кн.2. – Київ, 2002.

27. Litterae synodales ad Sixtum IV P.O.M. ab universo clero et populo Rutheno anno 1476 conscriptae in Vaticana Bibliotheca iam tum asservatae, et nunc primum in latinum idioma ex illyrico versae // Monumenta Ucrainae Historica. – Romae, 1971. – Vol. IX–X: (1075–1632). – №4 B. – С.30–55.

28. Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa y od Książat y od Panow Ruskich / [пер. і вид. І. Потій]. – Вільно, 1605.

29. Poselstwo do Papieža Rzymkiego Syxtusa IV od Duchowieństwa książat y Panów Ruskich, z Wilna, roku 1476 // Przegląd Poznański. – Poznań, 1859. – Т.27. – С.158–188.

30. Stebelski I. O Prześwietnej Familii JMśc PP. Sołtanów // Scriptorum rerum polonicarum. – Т.4 / Archiwum komisji historycznej. – Т.1. – Kraków, 1878.

References

1. Apostol. – Ruk. №80 (88). – XV ст. – Naukovo–doslidnyts'kyj viddil rukopysiv Rosijs'koi Derzhavnoi Biblioteki (ros. NYOR RHB). – F.304.I.

2. Bibliia. – Ostroh, 1581.

3. Buchyns'kyj B. «Hramota Misaila» i «Hramota Nifonta» // Zapysky istorychnoi i fil'ol'ogichnoi sektiі Ukrains'koho naukovoho tovarystva. – Kyiv, 1914. – Кн. XIII. – С.5–44.

4. Buchyns'kyj B. Zmahannia do unii rus'koi tserkvy z Rymom v rokakh 1498–1506 // Zapysky Ukrains'koho Naukovoho Tovarystva v Kyievi. – Kyiv, 1909. – Кн. VI. – С.5–53.

5. Vozniak M. Istoriia ukrains'koi literatury. – Т.1. – L'viv, 1920.

6. Gramota kievskago mitropolita Misaila k pape Sikstu IV, 1476 g. // Arhiv Yugo–Zapadnoj Rossii [izd. Golubev S.]. – Wilno/Kyiv, 1887. – Ch.I. – Т.7. – С.193–231.

7. Hrushevs'kyj M. Istoriia ukrains'koi literatury. – Т. V. – Кн.1. – Kyiv, 1995.

8. Dzhurowa A., Stanchev K., Yapundzhich M. Opis na slavyanskite r'kopisi v'v Vatikanskata bibliotekata. – Sofiya, 1985.

9. Zators'kyj N. Inshomovni zapozychennia v «Poslanni Mysaila» // Hileia. – Kyiv, 2017. – №125 (10). – С.9–13.

10. Zators'kyj N. Slidy narodnoi movy v «Poslanni Mysaila» // Hileia. – Kyiv, 2017. – №124 (9). – С.7–11.

11. Zators'kyj o. N. Elementy «Poslannia Mysaila» v «Poslanni mytropolyta Josyfa do papy Oleksandra VI» // Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.21 / Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Т.24.

12. Zators'kyj o. N. «Poslannia do Novhorods'koho arkhiepiyskopa Makarii» – nova redaktsiia «Poslannia Mysaila» // Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.19–20 / Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Kyiv, 2015. – Т.22–23. – С.393–400.

13. Zators'kyj o. N. «Poslannia Mysaila» za Smolens'kym spyskom // Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.18 / Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Kyiv, 2013. – Т.21. – С.401–428.

14. Osipov B. K voprosu ob orfografii i punktuacii protopopa Avvakuma // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury / Akademiya nauk SSSR. Institut russkoj literatury. – Leningrad, 1985. – Т.39. – С.399–403.

15. Peleshenko Yu. Rozvytok ukrains'koi orators'koi ta ahiohrafichnoi prozy kintsia XIV – pochatku XVI st. – Kyiv, 1990.

16. Perelomova O. Intertekstual'nist' iak systemotvorna tekstovo–dyskursyvnna katehoriia // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii. – Vyp.34. – 07/2008. – С.87–95.

17. Perestoroha // Akty, odnosyashchiesya k istorii Zapadnoy Rossii. – Sankt–Peterburg, 1851. – Т.4. – №149.

18. Polnyj cerkovno–slavyanskij slovar' / [sost. G. D'yachenko]. – Moskva, 1993 [reprint izd. 1900 goda].

19. Rusyna O. Mysailove poslannia Sykstu IV za Synodal'nym spyskom // Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.7 / Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Kyiv – N'iu–York, 2002. – Т.10. – С.281–296.

20. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervoj treti XVI vekov: v 5–ti chast. – Moskva, 1986–1992.

21. Slovnyk staroukrains'koi movy XIV–XV st.: u 2–kh tomakh / [red. kolehiia: D. H. Hrynchshyn, L. L. Humets'ka, I. M. Kernyts'kyj]; Akademiia nauk Ukrains'koi RSR, Instytut suspil'nykh nauk. – Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978.

22. Tolkovij slovar' zhivago velikoruskagoazyky / [uklad. V. Dal']: v 4–x tomakh. – S.–Peterburg–Moskva, 1903–1909.

23. Farion I. Unijne dukhivnytstvo i rus'ka mova (knyzhna ukrains'ka) u XVII st.: tendentsii tiazhinnia i vidstovkhuвання // Mova i suspil'stvo. – L'viv, 2013. – Vyp.4. – С.88–102.

24. Chistovich I. Ocherk istorii zapadno–russkoj cervki. – SPb., 1882. – Ch.1.

25. Shevchuk V. Ioann. Posol'stvo do papy Ryms'koho Siksta IV vid dukhovenstva, i vid kniaziv, i vid paniv rus'kykh. Z Vil'ny, roku 1476, misiatsia bereznia, 14 dnia // Antolohiia ukrains'koi poezii. – Т.1. – Kyiv, 1984. – С.42–44.

26. Shevchuk V. Ioann. Posol'stvo do papy ryms'koho Siksta IV vid dukhovenstva, i vid kniaziv, i paniv rus'kykh. Z Vil'ny, roku 1476, misiatsia bereznia, 14 dnia // Zolote slovo. Khrestomatiia literatury Ukrainy–Rusi epokhy seredn'ovichchia IX–XV st. – Кн.2. – Kyiv, 2002.

27. Litterae synodales ad Sixtum IV P.O.M. ab universe clero et populo Rutheno anno 1476 conscriptae in Vaticana Bibliotheca iam tum asservatae, et nunc primum in latinum idioma ex illyrico versae // Monumenta Ucrainae Historica. – Romae, 1971. – Vol. IX–X: (1075–1632). – №4 B. – С.30–55.

28. Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa y od Książat y od Panow Ruskich / [per. i vyd. I. Potij]. – Vil'no, 1605.

29. Poselstwo do Papieža Rzymkiego Syxtusa IV od Duchowieństwa książat y Panów Ruskich, z Wilna, roku 1476 // Przegląd Poznański. – Poznań, 1859. – Т.27. – С.158–188.

30. Stebelski I. O Prześwietnej Familii JMśc PP. Sołtanów // Scriptorum rerum polonicarum. – Т.4 / Archiwum komisji historycznej. – Т.1. – Kraków, 1878.

Zatorsky o. N., doctoral student in theology at the University of Fribourg (Switzerland), o_nazarij@yahoo.de

The Ukrainian translations of the Epistle of Misael

The author analyzes the existing Ukrainian fragmentary translations of the Epistle of Misael. The main attention is paid to the correctness of each translation and its correspondence to the original Church–Slavonic text. The author points out main blunders and misinterpretations, which are especially symptomatic for B. Buchynsky's and V. Shevchuk's translations, while those made by M. Vozniak and M. Hrushevsky demonstrate much higher accuracy.

Keywords: the Epistle of Misael, the Ukrainian translation, B. Buchynsky, M. Vozniak, M. Hrushevsky, V. Shevchuk.

* * *